

O ne/paralelnosti v češtině

Ivana Bozděchová

FF UK v Praze, ivana.bozdechova@ff.cuni.cz

Škodová, S., Hrdlička, M., Kořánová, I. (2024). *O ne/paralelnosti v češtině*. Praha: Karolinum.

Kolektivní publikace trojice zkušených pedagogů a lingvistů Ústavu bohemistiky pro cizince a komunikace neslyšících FF UK připravila publikaci pro češtinu zatím celkem ojedinělou a takřka novátorskou, přestože je tematicky zaměřena na běžný a závažný jev ne/paralelnosti v jazyce. Tomuto jevu se věnuje na různých jazykových rovinách a z různých úhlů pohledu, především lexikálně-gramatického, sémantického a v neposlední řadě lingvodidaktického. Ne/paralelnost jako důsledek netotožnosti, systémových mezer mezi strukturami různých jazyků tak nepřekvapivě představují právě autoři s bohatými a dlouholetými zkušenostmi s výukou češtiny jako cizího/druhého jazyka. Publikace zahrnuje pět hlavních kapitol a závěrečné shrnutí hlavních poznatků, seznam použité odborné literatury a věcný rejstřík. Pokusíme se zde stručně přiblížit obsah jednotlivých částí.

I. kapitola (*Ne/paralelnost z hlediska lingvodidaktického*) v přehledu uvádí existující lingvodidaktické postupy, které lze použít k překonávání neparalelnosti jazykových jevů mezi výchozím a cílovým jazykem. Zahrnují především různé kategoriální kompenzace a funkčně ekvivalentní substituce, ilustrovány jsou na mluvnické kategorii slovesného vidu, tradičně považovaného za jeden z nejobtížnějších a nejproblémovějších jevů češtiny pro cizince a zároveň komunikačně velmi důležitého. Běžně užívané komparatistické přístupy zahrnují především 1. využívání angličtiny jako mediačního jazyka (s výraznými omezeními); 2. kontrastivní metodu (systémové rozdíly mezi jazyky pouze zjišťuje, ale neřeší), obecně překonanou, přesto inspirativní, viz např. s. 14 poukaz na rozdíly v řečové distribuci vidu – perfektiva pro děj nechtěný, spontánní, nezáměrný (navzdory

jeho opakovosti: *Tady vždycky uklouzne a upadne.*) nebo ve výpovědích naznačujících nevyhnutelnost realizace děje (*Představ si, sleva 80 %, no nekup to!*); 3. lingvodidaktickou mluvnickou poučku (diskusní bývá míra její přesnosti, výstižnosti, pravdivosti); 4. signální gramatiku (její lingvodidaktické využití je časově omezené a užitečné především pro úroveň A1, A2 podle SERR) aj.

II. kapitola (*Ne/paralelnost a podoba sémantického celku v onomaziologickém popisu mluvnice češtiny pro její nerodilé mluvčí*) blíže popisuje a objasňuje onomaziologický přístup k mluvnici, v češtině dosud opomíjený. Jeho výhodou je oblast významů, obdobných propozičních obsahů a komunikačních funkcí výpovědí společných přirozeným jazykům¹. Právě sémantická báze jazyků má podle autora (M. Hrdličky) klíčovou povahu, motivací mluvčího je totiž něco sdělit. Onomaziologický postup je však problémový vzhledem k typu jazyka, typu kategorie (jejího vztahu k realitě).²

V návaznosti na II. kapitolu pak III. kapitola (*Ne/paralelnost a korpusové zpracování češtiny: jeho lingvodidaktická aplikace a přínos*) předkládá stručný chronologický přehled druhů gramatických popisů v posledních desetiletích a blíže komentuje dva milníky ve vývoji didaktické gramatiky předcházející korpusovou gramatiku a představující kvalitativní posun vpřed: 1. 40. léta 20. století – popis a lingvodidaktická prezentace gramatické látky na základě její frekvence – výstupem byla audioorální metoda upřednostňující analogii; 2. komunikačně-pragmatický obrat od 60. let 20. století – respektování komunikačních faktorů, vedoucí ke vzniku komunikační metody (založené na principu komplexnosti, adresnosti a užitečnosti). V následující korpusové éře se začala korpusově zpracovávat a vyhodnocovat řečová produkce rodilých i nerodilých mluvčích (T. Johns, 1991, DDL – Data-Driven Learning) a ve výuce cizích jazyků začal dříve převládající deduktivní přístup nahrazovat přístup induktivní.

Vliv žákovských korpusů v didaktice cizích jazyků se promítá až v posledních 10 letech, autenticita jejich textů se však pohybuje na široké škále. Přínosné se u těchto korpusů jeví především to, že mohou ukazovat centrum a periférii jazykového rozpětí žáků na jednotlivých úrovních komunikační kompetence v cizím jazyce a že poskytují širokou materiálovou základnu pro analýzu, a umožňují tak více praktických výzkumů daného jevu v kontextu. Naopak limitem může být to, že v žákovských korpusech nelze zkoumat jistotu v používání určitého jazykového jevu ve specifickém kontextu. Kapitola uvádí přístupy lingvodidakticky využívající ČNK pro výuku ČČJ a hlavní výzkumy realizované na datech CzeSLu a učební materiály opírající se o korpusy.

Ve IV. kapitole (*Ne/paralelnost lexikálně gramatická: Vidová homonymie a polysémie*) jsou (v pojetí neparalelnosti jako nekorespondence dvou jazykových entit, mezi kterými systém předpokládá analogii či paralelnost) prezentovány a bohatě ilustrovány případy

¹ Přes velmi omezený počet obecných sémantických obsahů společných všem jazykům (jako východisko) lze tento postup pro češtinu zvažovat, v indoevropských jazycích se nacházejí analogie (navíc lze využít společnou znalost angličtiny).

² Nejnověji onomaziologický přístup k mluvnici připomíná autor v monografii: Hrdlička, M. (2025). *Čeština mezi jazyky*. Praha: Karolinum.

vidové homonymie a polysémie. Dokazují fakt, že i gramatikalizovaný český vid není vždy plně a jednoznačně dán morfologickým utvářením slovesa; naznačují to vidové interpretace výpovědi (morfologická utvářenost slovesa a jeho vidový význam v textu spolu nemusí vždy souhlasit). Autoři tak otevírají otázku interpretace vidového významu (viz např. užití slovesa *vyjít* s. 48–49) či vymezení (ne)dokonavosti výpovědi a jejich formálních a sémantických kritérií a kolokací sloves s výrazy (s. 51). Kapitola detailně představuje analyzovaný materiál (190 případů homonymie / polysémie) a prezentuje ho v přehledných souhrnných tabulkách i na doložených příkladech užití (s. 54–79).

Poslední, V. kapitola (*Ne/paralelnost lexikální: Ne/paralelní užití slovesa jít*) navazuje analýzou slovesa *jít*, zvoleného jako centrální pro vyjádření pohybu v mnoha jazycích, které kóduje lidské vnímání prostoru; toto sloveso patří do centrální slovní zásoby a vývojově prochází různými fázemi gramatikalizace. Navíc je to jedno z prvních sloves, které se cizojazyčný mluvčí ve výuce ČČJ učí. Kapitola vychází ze základního gramatického a sémantického vymezení slovesa *jít* v odborné literatuře a uvádí charakteristiku participantů jeho kognitivního schématu, nejvýraznější významy založené na zachování významové složky pohybu a ilustraci centrálního obsazení participantů v pohybovém schématu (s. 86–89). Charakterizován je zde i metaforicky pojatý pohyb nebo gramatické funkce slovesa *jít*, jako vyjádření blízké budoucnosti, schopnosti, možnosti, snahy, modální funkce. Prezentovaná analýza se zakládala na psaných textech nerodilých mluvčích češtiny, její výsledky jsou ilustrovány např. na užití slovesa na jednotlivých úrovních osvojení češtiny podle SERR. Důkladný a detailní rozbor přinesl zajímavá zjištění, zejména o výskytu slovesa *jít* ve funkci syntakticky pomocného pro vyjádření počátku / blízkého nastání děje a v modální funkci.³

Jak je z nastíněného obsahu patrné, autoři záslužně na všech rovinách jazyka potvrdili potenciál ne/paralelnosti pro relevantní lingvistické i lingvodidaktické výzkumy a aplikovatelné výstupy, a to nejen pro ČČJ, ale i pro jiné jazyky. V tom lze spatřovat obecný přínos publikace. Další její hodnotou je bohatost ilustrovaného materiálu i dílčí, vesměs (pro češtinu) nové poznatky např. o vidu a přístupu k němu, tedy zejména 1. vymezení kolokačních kritérií; 2. relativizaci / zpochybnění předpokladu, že slovesa v češtině reprezentovaná infinitivem jsou buď perfektiva, nebo imperfektiva co do morfologického utváření a významu (slovesa mají spíše tendenci podílet se na vidovém významu výpovědi); 3. zaznamenání faktorů přispívajících k uvedené vidové interpretaci (jako např. slovesný čas, okolní události, osobní zkušenost). Autorům se podařilo naplnit záměr – vytvořit metodologické předpoklady pro vznik popisu češtiny odpovídajícího potřebám jejích jinojazyčných uživatelů. Kolektivní monografie je tak výzvou k pokračování v bádání; potřebné by bylo např. rozpracování problematiky ne/paralelnosti i pro další gramatické a lexikální jevy. Žádoucí, užitečné a vlastně logicky vyplývající by

³ Slovesu *jít* se věnovala S. Škodová i jinde, viz např. Škodová, S. Sloveso JÍT ve funkci složky analytického predikátu. In *Struktura v jazyce, jazyk v komunikaci*. Liberec: TU v Liberci, s. 41–51; Škodová, S. (2020). Kdo může v češtině jít. *Nová čeština doma a ve světě*, s. 59–62; Petrovičová, Š., & Škodová, S. (2024). Analýza užití slovesa *jít* s oporou Českého národního korpusu. *Korpus – gramatika – axiologie*, s. 44–64.

pak bylo aplikovat teoretická zjištění a závěry metodicky – připravit výukové materiály (typologii cvičení) zohledňující ne/paralelnost a onomaziologický přístup k mluvnici⁴.

⁴ Tento text vznikl v rámci programu Cooperatio, vědní oblasti Lingvistika.